

O COMPROMISO SOCIAL DE ARTURO NOGUEROL BUJÁN

Raul Soutelo Vázquez*

Resumo: Este artigo repasa os aspectos principais do pensamento fisiocrático de Arturo Noguero Buján e do seu compromiso social cos labregos e cos obreiros galegos. Salienta, tamén, a súa actuación no proxecto de país que deseñou o movemento galeguista das Irmandades da Fala no primeiro terzo do século pasado.

Palabras chave: agrarismo, caciquismo, fisiócrata, nacionalismo galego, proteccionismo económico.

Abstract: This essay reviews the main aspects of Arturo Noguero Buján's physiocratic thought and his commitment to Galician farmworkers and working-class. The essay stresses as well his performance regarding the country-construction project designed by the nationalist movement As Irmandades da Fala (Brotherhood supporting the Galician language and culture) first third of the last century.

Keywords: agrarian reform movement, tyranny (caciquismo is a pejorative term for rule by local bosses), physiocratic, Galician nationalism, protectionism.

---

* Profesor de Xeografía e Historia en Ensino Secundario e Profesor Asociado do Departamento de Historia da Universidade de Vigo.

A Fundación Peña Novo convidounos recentemente a participar no documental que ven de grabar sobre a figura senlleira de Arturo Noguerol Buján co gallo do setenta cabodano do seu asasinato. O cometido que nos encargaron consistía en lembrar o compromiso social, o pensamento rexenerador da economía galega e a participación deste persoeiro nas angueiras que emprenderon os membros ourensáns das Irmandades da Fala. Isto obrigounos a volver sobre a produción xornalística de Noguerol Buján para analizar os trazos que caracterizaron o seu proxecto reformador da economía agraria galega e comprometido cos sectores populares da nosa terra.

Cómpre lembrar, en primeiro lugar, que Arturo Noguerol pertence á xeración 1880, o mesmo que Vicente Risco ou Ramón Otero Pedrayo, cos que mantivo unha forte relación persoal e intelectual no grupo formado arredor da revista *Nós* (Beramendi e Núñez Seixas, 1995: 100 e 135). El procedía dunha familia de propietarios abastados que conservaban rendas e terras pero xa estableceran a súa residencia na cidade de Ourense, como fixera, tamén, a familia de orixe de *don Ramón de Trasalba*. Ademais, en 1903 herdou o pazo de A Martinga xunto con outras terras e inmobles que posuían en Ourense as irmáns Josefa e Jesusa Montes Martínez. Tiña pois uns referentes e intereses, como propietario e rendista, moi semellantes ós de Losada Diéguez ou de Otero Pedrayo.¹

Noguerol formouse en Dereito como Risco. Exerceu de procurador e como secretario municipal en Rianxo e Narón. Foi o arbitrista, o financeiro e o colaborador eficaz nas angueiras culturais do *Grupo Nós* ourensán. El recuperou o periódico rexionalista *O Tío Marcos da Portela* co veterinario Xavier Prado 'Lameiro', foi administrador e colaborador da revista *La Centuria* entre 1917 e 1918, e o xerente de *Nós* ata 1923. Pero Arturo Noguerol coñecía de perto a dura realidade social da miseria, da emigración a América e do caciquismo que padecían os labregos de Vilamarín e dos outros concellos da periferia rural de Ourense. Nesta comarca desenvolveuse, tamén, unha forte mobilización agrarista dende comezos do século pasado e Noguerol axiña participou nela. El coñecía a Bricio Serantes Echegaray, o líder agrario filosocialista que organizou a campaña antiforal do Directorio de Teis na provincia de Ourense. Era amigo, tamén, de Antonio Buján, outro propietario rendista do Ribeiro que foi un dos principais líderes agrarios a carón de Basilio Álvarez. Isto explica que Arturo Noguerol formase parte dese grupo de mozos ilustrados que asinaron o *Manifiesto de Ourense* e apoiaron a campaña de axitación agrarista de Acción Gallega entre 1910 e 1914.

Mais o radicalismo verbal do cura de Beiro non engaiolou a Arturo Noguerol, que axiña se decatou da demagogia populista daquel e foi un dos primeiros en denunciar os efectos negativos da politización das sociedades agrarias. Noguerol Buján fixo unha crítica durísima de Acción Gallega no artigo titulado "Sociedades agrarias e política" que publicou no periódico *O Tío Marcos da Portela*, o 21 de abril de 1917. Afirmaba que Basilio Álvarez só quería satisfacer as súas ambicións políticas e presentába ós seus antigos compañeiros como:

[...] Apóstoles de pallabarro que teñen da vida labrega o mesmo coñecemento que das montañas da lúa [...] Botan man de catro ditos moi soantes, cuspen media ducia de parolas fortes contra os que mandan [...] O padricador dilles que cando se asocien remata canto é causa de traballos, gastos e disgustos para iles [...] Os pobres labregos, admira-

¹ A documentación da Casa de A Martinga (Cornoces de Amoeiro) que conserva Lucía Paradela demostra que Arturo Noguerol recibiu esta herdanza das irmáns Montes Martínez, pero non aclara cando a vendeu nin a quen o fixo, como xa expuxemos no seu día (Soutelo Vázquez, 1999).

dos da valentía daquil home que se atreve a chamarlle ós caciques darriba e de abaixo un milleiro de aldraxes, coidando que canto íl di é verdade, apúntanse na sociedade [...] As cousas seguen coma antes, soio que o labrego ten de menos os cartos que tivo que dar pra sociedade. Veñen as eleccións e ós labregos dinlles que serán iles donos do concello e farán canto queiran cos repartos e coas prebendas [...] Votan a quen lle manda o que os dirixe, outro xa case-cacique, pero as eleccións pérdense porque os que mandan amasaron a bica alá enriba [...] O padricador que os levou a tales zarramalladas marchou para Madrid empregado polo Goberno e as sociedades van esmorecendo sin froitos [...] Cando vexades unha, preguntade quen a dirixe e pensade no que andaré buscando, porque vos, labregos, sodes a escada onde suben para aprexir algo máis eses lobos con pelica de ovella.²

Arturo Noguero non era un demagogo populista. Como fisiócrata opúñase á industrialización e ó éxodo rural e propuña unha alternativa rexeneracionista do agro galego que fose máis eficaz para adaptar as pequenas explotacións e menos conflictiva para os labregos. Consistía esta en “*facer que a terra renda máis con menos esforzo, non con provocacións, enganos, promesas incumplidas, verbas aloumiñeiras nin aldraxes pros gobernantes*”³. A visión que tiña Arturo Noguero dos problemas da Galicia rural asemellábase máis á dos seus amigos Xavier Prado, Vicente Risco ou Losada Diéguez, cos que participou en varias iniciativas editoriais. Foi Vicente Risco quen albiscou axiña a capacidade de análise socioeconómica que tiña o seu amigo e convidouno a participar con algún artigo na revista *La Centuria*. Arturo Noguero deitou nela as súas reflexións sobre as causas e as consecuencias da radicalización da loita agraria contra os foros, o carácter específico de Galicia e sobre as condicións laborais dos obreiros das cidades galegas. Estes artigos confirman o achegamento de Arturo Noguero ó Galeguismo e a súa incorporación ás Irmandades da Fala, que acababan de nacer, pero indican, tamén, a fonda preocupación social que tivo durante toda a súa vida.⁴

Non foi casualidade, pois, que Otero Pedrayo o definise como unha persoa emprendedora e dinámica dotada dunha poderosa intelixencia ó servizo da rexeneración de Galicia. Noguero Buján deseñou o programa agrario das Irmandades da Fala, centrado no cooperativismo como fórmula de integración das pequenas explotacións familiares nos mercados e na demanda dunha nova política económica do Estado liberal español que respectase e protexese os intereses agrícolas e gandeiros de Galicia. Os artigos titulados “Problemas agrícolas de Galicia” e “Proposicións pro réxime agrícola de Galicia”, que publicou en *O Tío Marcos da Portela* (7 de maio de 1917 e 21 de xullo de 1918), ou o famoso “Solucións ó problema agrario” (*A Nosa Terra*, 30 de xullo de 1918), sentaron os alicerces dese programa agrario das Irmandades. Convertéronse asemade no referente de Vicente Risco e de Antón Vilar Ponte cando esbozaron un programa de reforma da agricultura galega. As medidas que propuña Arturo Noguero pretendían consolidar as pequenas explotacións familiares de Galicia e ó campesiñado na propiedade da terra, comprometendo ó Estado liberal español da Restauración para:

² Citamos, textualmente, do artigo “Sociedades agrarias e política”, *O Tío Marcos da Portela* (21-4-1917), 2ª época.

³ Citamos, textualmente, do artigo titulado “Problemas do labrego galego”, *O Tío Marcos de Portela*, (7-5-1917), 2ª época.

⁴ Referímonos ós artigos titulados “el boicott”, “La patria” e “La reducción de la jornada”, que apareceron, respectivamente, nos números 1, 2 e 6 de *La Centuria*.

1. Eximir do pago de contribucións ós pais de familia que vivisen da agricultura con menos de dous ferrados de terra.
2. Evitar o minifundio pola subdivisión das propiedades en leiras inferiores a media hectárea para as hortas (preto dos núcleos de poboación) e de menos dunha hectárea no resto das parcelas.
3. Declarar ceibe de embargos os patrimonios familiares inferiores a 10 hectáreas.
4. Establecer o dereito preferencial de retracto para os parceiros e arrendatarios que levasen máis de cinco anos traballando nunha explotación cando esta se vendese, coa finalidade de consolidar ás familias labregas na propiedade da terra.
5. Eximir da contribución territorial durante dez anos para os terreos adicados a pasto, co obxectivo de fomentar a especialización gandeira da agricultura galega para que poidese competir coas carnes chegadas do Río da Prata.
6. Redimir obrigatoriamente os foros a petición dos labregos que pagaban a renda e traballaban esas terras.⁵

Arturo Noguerol sobardaba na cuestión foral o posicionamento do resto do Grupo Nós ourensán e amosaba claramente o seu compromiso cos labregos galegos. Desenvolveu este programa agrario no folleto “Parolas sobre a propiedá”, que publicou en 1918, e nas sucesivas colaboracións que mantivo en *A Nosa Terra* e na revista *Nós* ata 1923. Converteuse no especialista na cuestión agraria da Irmandade Rexionalista de Ourense. Percíbese a súa pegada arbitrista e pragmática nas reclamacións que plantexaron ó novo goberno en 1918. A construción urxente do ferrocarril entre Zamora e Ourense e das estradas provinciais, a ampliación dos portos de A Coruña, Vigo e Vilagarcía para adaptalos ó comercio internacional, e a protección para a exportación dos viños galegos no marco do tratado comercial con Francia non tiñan moito que ver, aparentemente, coa teoría risquiána do nacionalismo galego. Pero resultaban fundamentais para fomentar a creación de emprego e a exportación das riquezas gandeiras da nosa terra. O propio Noguerol asinou, daquela, un telegrama ó presidente do Consello de Ministros, en representación dos rexionalistas ourensáns, denunciando os atrancos estruturais que padecía a economía galega.

[...] Los intereses de la nación gallega no son guardados debidamente por protecciones y organizaciones caciquiles que hacen huir a nuestros hermanos un busca de bienestar y libertad de que aquí los privan sus tiranos [...] El conocimiento de los intereses de nuestra comarca y nuestra raza y la concepción moral de nuestro pueblo nos hace esperar de vuestra excelencia que desistirá para siempre en que la representación de Galicia pueda ser ostentada en momento alguno por Besada, autor de la ley de alcoholes que evidencia un desconocimiento abisino de las necesidades actuales de la agricultura gallega.⁶

A Noguerol preocupáballe a deriva revolucionaria do conflito antiforal, encirrado polas arelas abolicionistas dos agrarios, os intereses electorais das faccións políticas, a inoperancia dos gobernos da Quenda dinástica no contexto da crise política da Restauración e as arelas duns tempos novos que espertara o triunfo da revolución

⁵ Sintetizamos os puntos expostos por Arturo Noguerol no artigo titulado “Solucións ó problema agrario”, *A Nosa Terra* (30-VII-1918: pp. 1-2). Propuña que os labregos que traballasen unha terra grabada cunha pensión foral poidesen obrigar ó dono do directo a redimirlla, capitalizando a terra ó prezo medio dos produtos cultivados nesa bisbarra nos últimos dez anos e o interés do diñeiro en 1763. Poderían pagar a suma capitalizada ou entregar só un terzo e seguir pagando a renda durante 29 anos máis.

⁶ Citamos, textualmente do telegrama reproducido por *La Región* (5-I-1919). Resumimos arriba o contido do artigo “Peticións rexionalistas” (*La Región*, 7-IV-1918).

soviética na outra punta de Europa. El defendía a mobilización dos labregos a través das sociedades agrarias porque coidaba que era a resposta máis efectiva diante da situación de explotación económica, subordinación social e dominación política que padecían por culpa do estado centralista español aliado cos caciques locais.

[...] O problema agrario é gravísimo: o progreso da técnica, a emigración a América en plena propaganda bolchevista, os abusos de poder e a pasividade dos tribunais perante os desmáns caciquiles, fixeron que os campesiños perderan a resignación e a estúpida mansedume que o caracterizaba. Si se retarda uns meses máis, será ineficaz toda solución gubernativa que abra cauces de legalidade a solución do problema foral.⁷

Noguerol tiña para el que as organizacións agrarias eran un instrumento moi útil do que dispuñan os labregos para frear as arbitrariedades da administración e da xustiza locais, que estaban controladas polos caciques que constituían o alicerce do sistema clientelar e do fraude electoral que mantiveron os partidos dinásticos durante toda a Restauración. Salienta, asemade, outras funcións moi positivas que podían desempeñar as sociedades agrarias. Estas aforraban uns bons cartos ós paisanos e melloraban as relacións entre os veciños cando solucionaban de xeito amistoso os pleitos entre os socios. Mesmo estaban creando e sostendo escolas coa axuda económica dos veciños que estaban emigrados en América, sustituíndo á inoperancia do Estado español. O agrarismo era, pois, unha escola de cidadanía que “siembra en las masas campesinas el renacimiento espiritual que reclama hondas transformaciones sociales”. Fomentaba a “cultura campesina en el espontáneo resurgir de las ansias emancipadoras del agro, incorporado ya a la vida civil”. Co feliz resultado de que “nuestros labriegos no viven ya de espaldas a cuanto ocurre en la ciudad, alternando el laboreo de sus tierras con la instrucción leyendo diarios”.⁸

Arturo Noguerol salientaba o papel social dos emigrantes e retornados da emigración como elite local que debía dirixir e impulsar o asociacionismo agrario⁹. Decátouse axiña de que os obreiros industriais e da construción estaban acadando unha presenza importante na sociedade galega dos anos vinte do século pasado e propuxo unha serie de medidas para mellorar as condicións de vida dos obreiros, tales como establecer legalmente a duración da xornada laboral, seguros de desemprego e de xubilación ou negociar cos sindicatos e arbitrar os conflitos, que comezaron a aplicarse durante a dictadura de Primo de Rivera.

As súas ideas tiveron unha fonda pegada no pensamento económico do Galguismo de antes da Guerra Civil. Antón Vilar Ponte retomou varias delas e, nomeadamente, a súa proposta de suprimir a contribución para as terras adicadas a prado durante dez anos, no famoso artigo “A escravitude da Nosa Terra: Galicia peor tratada ca unha colonia de negros” (*La Zarpa*, 20-XI-1921). Ambos os dous coincidiran nos mitins cos que pretendían espallar o nacionalismo entre os labregos. Noguerol colaborou, tamén, con Antón Losada Diéguez e con Vicente Risco na redacción do programa e da táctica política coa que procuraban achegar as sociedades agrarias ó nacionalismo

⁷ Citamos do devandito “A xustiza rural e a laboura das sociedades agrarias”, *La Zarpa* (29-9-1921), Biblioteca da Deputación de Ourense.

⁸ Citamos, textualmente, do artigo titulado “Inquietud espiritual en el agro”, *La Zarpa* (16-10-1921). Noguerol Buján citaba como exemplo desas arelas de aprender o caso de Quintela de Canedo, un pobo de pouco máis de cincuenta habitantes no que había vintecinco suscritores de *La Zarpa*. Citamos do artigo de “Inquietud espiritual en el agro”, *La Zarpa* (16-10-1921), B.D.O.

⁹ Véxase, como exemplo, o seu artigo “Problemas agrícolas de Galicia”, *O Tío Marcos da Portela* (7-4-1917).

galego¹⁰. Semella que esta ía progresando ata finais de 1923, porque xa estableceran representacións locais en moitas vilas da provincia (Maceda, Molgas, Esposende, Allariz, Caldelas, A Teixeira e Carballiño), cando se produciu o golpe de estado de Primo de Rivera.

O desastre militar en Marrocos, a crise social interna e a descomposición política do réxime da Restauración explican o amplo consenso que tivo, ó comezo, a dictadura de Primo de Rivera. De feito, o Manifiesto Fundacional de Unión Patriótica de Ourense do 29 de febreiro de 1924 estivo apoiado por case todas as organizacións sociais e políticas da provincia. Asinárono destacados agrarios, como Doroteo Gómez, que era concelleiro agrario en Ourense e secretario da Federación Provincial Agraria, Ramón Iglesias (concelleiro agrario), J. López Requejo que era periodista agrario de *La Zarpa* ou Manuel A. Alberte, que era vocal da Federación Provincial Agraria. Sete dirixentes da federación agraria provincial asistiron á sesión de constitución Unión Ciudadana de Ourense e integráronse nela xunto con membros das vellas elites e con algúns galeguistas. Arturo Nogueroal figuraban entre eles, foi un dos que participaron na campaña propagandística de Unión Patriótica por toda a provincia e o informe sobre a situación desa organización en Ourense cando recibiu a visita do dictador salienta o entusiasmo de Nogueroal Buján.

[...] Constituida oficial y solemnemente la Unión Ciudadana de Ourense, era necesario recorrer la provincia, adentrarse en los ayuntamientos y llegar hasta la última de las chozas del labriego gallego para captar tantas almas hundidas en la ignorancia por el despótico caciquismo y hablarles de la redención que significaba la obra del Directorio [...] Se ofrecieron, entre otros, Arturo Nogueroal y Manuel Picouto que participaron con el inspector de Higiene Pecuaria Javier Prado, en los mitines de Carballedo, Castro Caldelas, Lalín, Verín, Sandiás, Ganade, Villardeñores, Crespos de Padrenda, Bande, Viana y Carballiño.¹¹

A proclamación da Segunda República coincidiu, case, coa marcha de Arturo Nogueroal a Rianxo e Narón, sucesivamente, por motivos laborais. Nos anos seguintes evolucionou cara á esquerda republicana pero mantivo un compromiso inequívoco cos labregos, cos obreiros e cos emigrantes de Galicia. Foi a causa pola que o asasinaron os fascistas de azul en agosto de 1936. Mais o seu pensamento fisiócrata e reformador sobreviviu nas publicacións senlleiras nas que tiña colaborado ata daquela. Coidamos que é de xustiza lembrar a súa figura neste *Ano da Memoria* que honra e recoñece a cantos bons e xenerosos loitaron por un mundo mellor e perderon a vida ou a liberdade na ratoeira da retagarda ou na fronte durante a Guerra Civil e baixo a dictadura de Franco e dos seus secuaces nos anos seguintes.

Caldas de Reis, xuño de 2006

¹⁰ Referímonos ós artigos “El nacionalismo gallego” (*La Región*, 5 de decembro de 1918) e “Manifiesto do Partido Nazonalista Galego” (*A.N.T.*, nº 90, 25 de maio de 1919). Resulta especialmente salientable a vixencia dos plantexamentos que expoñen neste segundo artigo no que atinxe á organización territorial do Estado, pois afirmaban que “son cosas distintas las tierras españolas y el Estado español y contra esta constitución actual del Estado español van nuestros golpes”. Coidaban que “la unidad española será más firme en un régimen federativo que en el actual”.

¹¹ Citamos, textualmente, do “Informe de la Unión Patriótica” elaborado por Arturo Salgado Biempica (1929). O Manifiesto de 1924 asinárono, tamén, destacados representantes dos señores da terra como Narciso Rivas e C. Casar, veteranos do activismo social-católico como o crego J. Gómez Alanís de Cea e prometedores galeguistas como C. Guitián e Peña Rei, segundo Marcos Valcárcel (1992: 162 e 830). Ese ábano ideolóxico indica o carácter rexenerador e socialmente integrador co se percibía o Directorio na nosa provincia en 1924.

BIBLIOGRAFÍA

- BERAMENDI, X. e NÚÑEZ SEIXAS, X.M. 1995, *O Nacionalismo Galego*, A Nosa Terra, Vigo.
- SALGADO BIEMPICA, A., 1929, "Informe de la Unión Patriótica", *Avance de la provincia de Orense 1923-1929*, Ourense.
- SOUTELO VÁZQUEZ, R., 1999, *Os intelectuais do agrarismo. Protesta social e reformismo agrario na Galicia rural: Ourense, 1880-1936*, Servicio de publicacións da Universidade de Vigo, 1999.
- VALCÁRCEL LÓPEZ. M., 1992: *Ourense, 1931-1936. Estructura económica e comportamentos políticos*, tese de doutoramento defendida na Facultade de Xeografía e Historia da Universidade de Santiago de Compostela.